

Suriyede Baas Rejimine Karşı Muhalif Bir Hareket Olarak İhvanı Müslimin Cemiyeti¹⁻²⁻³⁻⁴⁻⁵

Cemal KAZAK*

* Doktora Öğrencisi, Marmara
Üniversitesi Ortadoğu ve İslam
Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Siyaseti ve
Uluslararası İlişkileri
kzk.cemal@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7029-2905

Gönderilme/ Received

06.12.2022

Kabul Tarihi/ Accepted

02.01.2023

Yayın Tarihi/Published

30.03.2023

Öz

İnsanlık tarihinin en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Ortadoğu birçok kültüre ve dini ve inanışa ev sahipliği yapmakla birlikte dünyayı etkileyen birçok önemli gelişmenin ortaya çıktığı coğrafya olarak eski dünyanın merkezi kabul edilmektedir. Bu çalışma Suriye siyasi hayatında derin izler bırakan Baas Partisi ve onun siyasi muhalifi İhvanı Müslimin Cemiyetinin Suriye'deki ideolojik çekişmesini ve İhvanın rejime karşı muhalefetini konu almaktadır. Sosyalizmle harmanlanmış laik Pan-Arap milliyetçi düşünceye sahip Baas Partisi bütün Arap ülkelerini tek bir çatı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Baas'la aynı dönemde Suriye siyasetinde görünür hale gelen İhvan-ı Müslimin Cemiyeti Baas rejimine karşı en ciddi muhalif hareket olarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Suriye, Baas Partisi, İhvanı Müslimin, Arap Milliyetçiliği.

¹ Bu çalışma Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsünde hazırlanmakta olan "Ortadoğu'da Baas-İhvan Karşıtlığının Tarihsel Dinamikleri ve Ortadoğu Siyasetine Etkileri (Suriye Örneği)" başlıklı (Doktora) tezinden türetilmiştir.

This study is derived from the thesis of the Marmara University, the Institute of Middle East and Islamic Countries Studies on the Historical Dynamics of Baath-Ihvan Opposition in the Middle East and its Effects on Middle East Politics (PhD).

² Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. Benzerlik tespit edilmemiştir.

This article was scanned by plagiarism detection softwares. No similarity was detected.

³ Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.

⁴ Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

⁵ Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

Kaynak gösterme / To cite this article: Kazak, C. (2023). Suriyede Baas Rejimine Karşı Muhalif Bir Hareket Olarak İhvanı Müslimin Cemiyeti. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 167-189. doi:10.5281/zenodo.7785666

The Muslim Brotherhood as an Opposition to the Baath Regime in Syria

Cemal KAZAK*

* PhD Student, Marmara
University Middle East and
Islamic Countries Studies
Institute Middle East Politics
and International Relations
kzk.cemal@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7029-2905

Gönderilme/ Received

06.12.2022

Kabul Tarihi/ Accepted

02.01.2023

Yayın Tarihi/Published

30.03.2023

Abstract

The Middle East, one of the oldest civilization centers in the history of humanity, is home to many cultures and religious beliefs; and is considered the center of the ancient world since significant developments affecting the world have emerged on that specific historical geography. This study examines, the ideological conflict between the Baath Party and its political opponent the Muslim Brotherhood which has left a substantial influence on Syrian political life; and the opposition of the İkhwan against the regime. The Baath Party, which has a secular Pan-Arab nationalist thought blended with socialism, aimed to gather all Arab countries under a single roof. The Muslim Brotherhood, which appeared in Syrian politics almost simultaneously with the Baath, endures its existence as the most severe opposition movements against the Baath regime.

Keywords: Middle East, Syria, Ba'ath Party, Muslim Brotherhood, Arab Nationalism,

Giriş

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan Ortadoğu bölgesi jeopolitik konumu, sahip olduğu enerji kaynakları itibariyle dünya tarihini en çok etkileyen gelişmelerin yaşandığı coğrafya olarak her zaman önemli bir yere sahiptir. Farklı dinlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin yayıldığı bir yer olması nedeniyle eski dünyanın merkezi olarak kabul edilmektedir.

Ortadoğu kavramı her ne kadar ilk kez Amerikalı Jeopolitikçi ve deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılsa da daha çok İngiltere'nin ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlarının korunması gereksiniminden ortaya çıkmış bir kavramdır.

20. yüzyıl Ortadoğu siyasi hayatına baktığımızda Ortadoğu toplumlarını ve siyasi hayatını derinden etkilemeyi başaran üç büyük ideoloji karşımıza çıkmaktadır; Milliyetçilik, Sosyalizm ve İslamcılık.

Özellikle iki dünya savaşının arasındaki dönem, siyasi çalkantıların çok yoğun bir şekilde yaşandığı milliyetçilik çağı olarak adlandırılmaktadır. Günümüz Arap dünyasındaki birçok siyasi ve fikri eğilimin merkezi olan Suriye, 20.yüzyılda Ortadoğu'daki milliyetçilik dinamizminin gelişmesinde etkin rol oynayan coğrafyaların başında gelmektedir.

Osmanlı'nın yaklaşık dört yüz yıl süren idari, siyasi ve kültürel yapısının çökmesinin ardından bölgede etkili olan akım hiç şüphesiz Arap milliyetçiliği ve onun siyasi uzantısı olan Baas ideolojisi olmuştur. Önce Batı Avrupa'da ortaya çıkan Milliyetçilik düşüncesi ardından Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardaki topraklarında ve 19.yüzyılın sonlarında da Ortadoğu coğrafyasında etkili olmuştur.

Baas ideolojisi, başlangıcı itibariyle siyasi içerikten daha çok kültürel bir anlam taşıyan Arap milliyetçiliği düşüncesinin siyasal bir eyleme dönüştüğü halini temsil etmektedir. Baas, kuruluş hedeflerini yapay sınırlar ile birbirinden ayrılmış, batılı devletler tarafından kalkınmaları engellenmiş Arap toplumlarını birlik, özgürlük ve sosyalizm ilkelerine dayanarak tek bir çatı altında toplamak olarak belirlemiştir.

Hıristiyan Ortodoks Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Selahaddin Bitar tarafından "*Ebedi misyona sahip tek bir Arap Ulusu*" sloganı üzerine Suriye'de 1947 yılında kurulan Baas partisinin temel hedefi Arap toplumunu yeniden canlandırmak ve eski ihtişamlı günlerine geri döndürmek olmuştur.

Baas Partisinin ortaya koyduğu ideolojik fikirler, toprak reformu kırsal kesimdeki yoksul köylülerin dikkatini çekerken işçilere yönelik iş yasası ve sendikal haklar işçi sınıfının ilgisini çekmiştir. Bu durumun bir neticesi olarak Baas ideolojisi yoksul kasabalarda taban tutup destek bulurken, geleneksel Sünni elitler, yerel burjuvazi ve toprak sahipleri ile arasındaki ilişkiyi uzlaşmaz hale getirmiştir.

Baasın milliyetçilik anlayışının karşısındaki en büyük engel ulus-üstü bir ideoloji olan İslamcılık ve onun temsilcisi İhvan olmuştur. Baas partisini Sünni Suriye toplumunda kendilerini dışlanmış hisseden azınlıklar için cazip hale getirmiştir. Bu bağlamda Baasçı politikalara en büyük muhalefet kentli Sünni Müslümanları temsil eden İhvandan gelmiştir. Baas iktidarının uygulamaya koyduğu ekonomi uygulamalarından rahatsızlık duyan ve güç kaybeden şehirli Sünni Müslüman burjuvazi kırsal kökenlileri kayıran baskıcı ve yozlaşmış seküler Nusayri azınlık rejime karşı İhvana Sünni öfkenin temsilcisi olma misyonunu yüklemiştir.

Bu bağlamda İhvan Suriye politik yaşamında iktidardan uzaklaşan, Baas döneminin millileştirme uygulamalarından ve toprak reformlarından rahatsız olan Sünnilerin, rejime karşı gösterdiği direncin merkezi, odak noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu (Nerenin Ortası Nerenin Doğusu)

Tarihin her döneminde insanlığın sosyo-kültürel gelişiminde aktif rol oynamış bu gelişime önemli katkılar sağlamış bir bölge olan Ortadoğu bu kültürlerin başka coğrafyalara taşınmasında da bir kavşak görevi görmüştür. Ortadoğu dendiğinde zihne ilk gelen “Nerenin doğusu?” veya “Nerenin ortası?” gibi sorulardır. Tarihte böyle bir adlandırmanın olmadığı görülmektedir. Emperyalist bir tanımlamayı ifade eden bu kavram İngiltere’nin askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarının bulunduğu bölgeyi ifade etmektedir. İngilizlerin bölgeyi buldukları yerden tanımlamalarının bir sonucu olarak Doğunun ortası anlamına gelen Ortadoğu tanımını kullanmaları ile dünya siyaset literatürüne geçmiş bir kavramdır.

İlk kez 1902 yılında Amerikalı Jeopolitikçi ve deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan^{***}, tarafından *National Review* isimli dergide yayınlanan “*Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler*” başlıklı makalesinde kullanılan bu kavramın ifade ettiği coğrafya genelde İslam dünyası olmuştur. Nitekim Bernard Lewis, 1964’te yayınladığı makalesinde Ortadoğu’nun ekseriyetle bir İslam ülkeleri topluluğu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Ortadoğu, bütün İslam dünyasının coğrafi ve ruhani merkezidir (Lewis, 1964, s. 75).

Petrol ve doğal gaz, coğrafyanın siyasi, ekonomik ve toplumsal tarihini şekillendiren en önemli etkenlerin başında gelmektedir (İpek, 2013, s. 11). Sanayi devriminin ardından petrolün üretim için vazgeçilmez bir hammadde olması sahip olduğu zengin petrol rezervleri nedeniyle bölgeyi emperyalist güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir (Bahtiyar, 2021, s. 138-194).

Batı merkezli dış müdahalelere maruz kalan bölge ülkelerinin bunlara tepkileri de farklı olmuştur. Antiemperyalist bir söyleme sahip olan Baas ve İhvanın içinde buldukları toplumun sorunlarına önerdikleri çözümlerde farklı

^{***}Alfred Thayer Mahan, Amerika Birleşik Devletleri donanmasında deniz subayı aynı zamanda tarihçidir. Bir ülkenin jeopolitik konumunda deniz gücünün önemi üzerinde durmuş, ülkelerin uluslararası alanda güçlü duruma gelmesinde deniz gücünün büyük bir öneme sahip olduğunu savunmaya çalışmıştır.

olmuştur. Baas Partisi Arap milliyetçiliği ekseninde bütün Arap ülkelerini bir çatı altında toplamak isterken, karşısında Sünni İslamcı ideolojiye sahip İhvan ise Pan-İslamist, ümmetçi bir yaklaşım ile İslam dünyasını birleştirmek istemektedir. Laik-seküler toplum öngören Baas partisinin aksine İhvan ise İslami bir toplum modelini savunmaktadır.

1963 bir darbe ile Suriye’de iktidarı ele geçirmeyi başaran Baas partisinin önündeki en büyük engel kendisi de ulus-üstü bir ideoloji olan İslamcılık ve onun bölgedeki en güçlü temsilcisi İhvan olmuştur.

Bu çalışmada Arap milliyetçiliği vurgusuyla çerçevesi çizilip Arap Sosyalizmi üzerine kurulan Baas Partisinin iktidarına karşı muhalif söylem ortaya koyan, modern İslami hareketlerin öncüsü kabul edilen İhvanın karşıt söylemleri ele alınacaktır.

Arap Milliyetçiliği Ekseninde Suriye’de Baas Partisi İdeolojisi

İki dünya savaşı arası dönem, etkisinin bütün dünyada görüldüğü, toplumsal çalkantıların siyasi dönüşüm ve değişimlerin çok hızlı bir şekilde yaşandığı milliyetçilik çağı olarak tanımlanmaktadır (Hut, 2016, s. 107). Temellerini aydınlanma düşüncesinden alan milliyetçilik düşüncesi Batı Avrupa’da ortaya çıkmış 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında etkili olmaya başlamıştır.

18. yüzyılda Osmanlı sınırları içinde herhangi bir Arap uyanışı fikrine rastlanmadığı gibi 19. yüzyıl Osmanlısına ait resmî belgeler incelendiğinde Arap sözcüğünün nerdeyse hiç kullanılmadığı uluslararası siyasette de Arap sorunu diye bir sorunun olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni Osmanlının toplumsal sınıflamasının etnik köken yerine Müslüman-Hristiyan şeklinde din aidiyetine göre yapılmasından kaynaklanmaktaydı (Zeine, 2003, s.51).

Irak’ın taç giymemiş kraliçesi olarak adlandırılan Gertrude Bell bölgedeki milli aidiyet eksikliğini şu şekilde ifade etmektedir; “Ülkesel Milliyetçilik ya çok azdır ya da hiç yoktur... Bir Suriyeliye hangi millete ait olduğunu sorsanız... Şam ya da Halep yerlisi olduğunu söyleyecektir... Suriye sadece coğrafi bir terimdir ve orada yaşayanların kalbinde hiç milliyetçi duygu yoktur. Bu nedenle Arap milliyetçisi derneklerin kışkırtıcı yayınlarının hiçbir değeri yoktur. Araplar genel olarak bir millete ait değildir.” (Davişa, 2004, s. 29).

Ernest Dawn göre 1914 öncesine kadar Arap milliyetçisi derneklerin sadece 126 üyesi olduğunu bu sayının Osmanlı içindeki milliyetçi unsurları göstermesi açısından çok az olduğunu söylemektedir. Bu anlamda I. Dünya savaşından önce Arap milliyetçiliğinden daha çok Suriyecilikten bahsetmek daha doğru olacaktır (Davişa, 2004, s. 27).

Osmanlı coğrafyasından Arap milliyetçiliğinin gelişimi bir bölgeden diğerine farklılık gösterirken Müslüman ve Hristiyanlar arasında da durum farklı şekilde kendini göstermiştir. Müslüman Araplar Osmanlının Avrupa karşısında

gerilemesinden endişe duyarken Hristiyan Araplar ise Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilerek bağımsız bir devlet kurma gayesi gütmüşlerdir.

Bu nedenle Arap milliyetçiliği düşüncesinin ilk ortaya çıkışı daha çok Hristiyan Araplar arasında olmuştur. Türklerle herhangi bir din bağına sahip olmayan bu toplulukların Osmanlı'dan ayrılma düşüncesi vicdanen rahatsız etmemekteydi. Müslüman Araplar için ise aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Müslüman Araplar Osmanlı'dan ayrılmak yerine imparatorluğun bütünlüğünün korunmasından yanaydılar. Onların istekleri daha çok Arap dil ve kültürüne daha fazla özerklik verilmesi yönündeydi. Osmanlıya dini inanç bağıyla bağlı olan Araplar Hristiyan Avrupa'nın yaklaşan kültürel ve siyasal hegemonyasından en az Türkler kadar endişe ettiklerini söylemek mümkündür.

Osmanlı yönetiminden kurtularak bağımsız bir devlet kurma düşüncesine sahip olan İbrahim Yazıcı, Faris Şidyak, Butros Bustani gibi isimler yazdıkları yazılarla Arapları Türk yöneticilerden ayıran etnik ve dinsel farklılıklara vurgu yapmışlardır. Necip Azuri ise Osmanlı'nın parçalanmasını savunan ilk Hristiyanlardandı. Ona göre Türkler müdahale etmeseydi Araplar dünyadaki en medeni millet olacaktı (Daviş, 2004, s. 22-23).

Arap uyanışının ve fikirlerin yayılmasında yabancı misyoner okullarının da büyük etkisi olduğu aşikârdır. Özellikle Suriye'de kolejler açarak Arap tarihini bilen, Avrupa kültürüne de vakıf ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdi (Lewis, 1979, s. 172). 1831'den sonra Cizvitler Beyrutta, Kazir'de Şam'da Halep'te okullar açmışlardır. Bu okullar arasında en meşhuru ve en etkiliyi Beyrut Amerikan Koleji (*Suriye Protestan Koleji*) ve Fransız Cizvit Koleji (*Saint Joseph Üniversitesi*)dir (Zeine, 2003, s. 58-59).

Zeine'e göre ise Arap milliyetçiliğinin gelişiminde Jön Türklerin geleneksel Osmanlı yönetim anlayışından kopuk basiretsiz, şoven Pan-Turancı politikaları yüzünden adeta bazı Müslüman Arap liderler ayrılmaya nerdeyse zorlanmışlardır (Kayalı, 2017, s. 96-112).

Sonuç olarak Arap milliyetçiliği düşüncesi Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinden farklı olarak etnik temellere dayalı Türk egemenliğine başkaldırı ve bağımsız bir devlet kurma idealine dayanmadığını söyleyebiliriz. Arap bilincinin uyanışı İmparatorluğun kaotik iç durumundan kaynaklı olarak bir kısım Arap aydınlarda İmparatorluğun dağılması durumunda kendi kaderlerinin ne olacağı endişesini meydana getirmiştir (Hut, 2016, s. 115).

Macid Kadduri'nin de ifade ettiği gibi "I. Dünya Savaşı öncesinde Arap milliyetçiliği çok uluslu imparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini nadiren hedeflemiştir. Bazı fikir adamları Arap imparatorluğu kurulması fikrine sahip olsa da Arapların çoğu kendi uygun konumları Türk hükümdarlar tarafından tanındıkça Osmanlı birliği çatısı altında kalmaktan son derece memnundular (Kadduri, 1983, s. 19).

Suriye'de kurulan Baas Partisi, başlangıçta siyasi içerikten daha çok kültürel bir anlam taşıyan Arap milliyetçiliği düşüncesinin siyasal bir eyleme dönüştüğü

dönemde ortaya çıkmıştır (Gürbüz, 2020, s. 71). Eflak ve Bitar'ın fikirsel temellerini attıkları Baas Partisi yani (Diriliş) Ortaçağ Avrupa'sındaki kültürel, politik ve sanat alanlarındaki Rönesans'ın benzerinin Arap dünyasında da gerçekleşebileceğine işaret ediyordu.

II.Dünya savaşından sonra emperyalistlerin Ortadoğu coğrafyasında çizdiği suni sınırlara karşı çıkan Baas, Arap toplumlarını sosyalist düşünce ile tek Arap milliyetçiliğinin harmanlanmasından oluşan Arap devleti ideali doğrultusunda tüm Arap ülkelerini birleştirmeyi hedef edinen Ortodoks Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Selahaddin Bitar tarafından 1947 yılında kurulmuştur. Baas Arap birliği, *Ümmetün Arabiyyetun Vâhide Zâte Risâletun Hâlide*” (Ebedi Misyona Sahip Tek Arap Ulusu) sloganı ile siyaset sahnesine çıkmış başta Suriye olmak üzere birçok Arap ülkesinde kitleleri etkilemeyi başarmıştır (el-Aysemi, 1986, s. 68).

Şamlı orta sınıf ailelere mensup olan Eflak ve Bitar eğitim için gittikleri Fransa'da tanışmışlar daha sonra Suriye'ye geri döndüklerinde bir müddet öğretmenlik yapmışlar (Devlin, 1976, s. 10). Avrupa'da etkilendikleri fikirlerini öğrencileri vasıtasıyla yaymaya başlamışlardır. Özellikle kırsaldan gelen gençlerle heterodoks azınlıklara mensup gençler üzerinde etkili olmuşlardır.

Baas Partisinin fikirleri Suriye halkına çok yabancı değildi, Usbet'ul Amel el-Kavmi (Milliyetçi Hareket Birliği) (Seyyid, 1973, s. 15-16) ve Kütlet'ul-Vataniyye (Milli Blok) (Seyyid, 1973, s. 22) gibi partiler Suriye'nin bağımsızlığı için mücadele vermesine rağmen Arap birliği gibi ideolojilerden uzaktı. Bu anlamda Baas Partisini diğer milliyetçi partilerden ayıran en temel şey Arap birliği ve milliyetçiliğine dair söylemleri ve bu fikirlere eklediği sosyalizm düşüncesi idi. Yukarıda zikretmiş olduğumuz partiler daha çok Suriye'deki elitlerin çıkarlarını temsil ederken Baas Partisi Birleşik Arap devleti idealini ortaya koyan Arap dünyasının bölünmez ekonomik ve sosyal birlik olduğunu ifade eden tek partiydi denebilir (Davişa, 2004, s. 113).

Baas'ın ideolojisini Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm üzerine inşa eden Eflak'ın ilk hedefi Arap birliğini gerçekleştirmektir. Birlik hedefinin yanı sıra Baas'ın önem verdiği bir diğer kavram ise özgürlüktü insanın kendisi olmasını engelleyen bütün işbirlikçi emperyalist müdahalelerden özgürleşmesi gerektiğini (el-Aysemi, 1986, s. 69) ifade eden Eflak “Özgürlüğün bir ulusun hayatında kendisinden vazgeçilebilecek kadar lüks bir şey olmadığına inanıyoruz. Aksine özgürlük hayatın temeli özü ve anlamıdır. Biz sömürgeciliğin her zaman tehlikeli olduğuna inanıyoruz. Bizi sömürgeciliğe karşı harekete geçiren şey ile tiranlığı kabul etmememizi engelleyen sebepler aynı şeylerdir.” (Eflak, C.2, s. 29) Diyerek özgürlüğe verdiği önemi ifade etmiştir.

Baas'ın özgürlük kavramı bireysel özgürlüklerin yanında emperyalistlere ve feodal yapılara karşı verilecek bağımsızlık mücadelesini de kapsamaktaydı. Feodal yapıların tasfiyesi Baas'ın sınıfsal tabanını oluşturan kırsal kesimlerden gelenlerin taleplerini de karşılamaktaydı (Özkoç, 2008, s. 40).

Baas ideolojileri içinde en çok tartışılan ve en karmaşık konu Arap sosyalizmi (iştirakiyye) teorisi olmuştur. Başlangıçta parti isminde olmayan “İştirakiyye” sözcüğü Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşmesinin ardından eklenmiştir.

Batı sosyalizmi karşıtlığı üzerine inşa edilen Arap sosyalizmi Eflak'ın Arap toplumuna ait kültürel ve ekonomik kodlarla Batıyı taklitten uzak özgün bir teori ortaya koyma düşüncesinden doğduğu görülmektedir. Bu durumu Manfred Halpern, şu şekilde özetlemektedir; Arap sosyalizminin düşünülerek varılmış bir kanaatten ziyade ihtiyaçtan doğduğu neticesine varmıştır. Bu nedenle Arap sosyalizmi Arap dünyasının özel şartlarına uydurulmuş şekliyle anlaşılmalıdır. Bu Batı sosyalizminin tamamen reddi anlamına gelmemelidir.” (Jaber, 1970, s. 119-120).

Eflak Batı sosyalizminin Arapların sosyal problemlerini çözmede yeterli olamayacağını bu coğrafyaya ait dinamiklerin (Eflak, C.1, s. 282-284) farklı olduğunu iddia ederek milliyetçilikle harmanladığı Arap sosyalizminin klasik Batı Marksist düşüncesiyle ortak bir paydaya sahip olmadığını ifade ediyordu (Tibi, 1998, s. 292).

Baas sosyalizmini klasik Marksizmden ayıran en bariz fark Baas sosyalizminin sömürüye karşı fertler arası işbirliğini öngörmesine karşılık klasik Marksizmin özünde sınıf çatışmalarının yer almasıdır (Devlin, 1976 s. 35). Klasik Marksizm düşüncesinde sınıflar arası savaş toplum içindeki ayrışmayı derinleştirirken Arap sosyalizminde sınıflar arası işbirliği teşvik edilmektedir.

Üretimi artırmada kar prensibini kullanan kapitalizmi reddeden Eflak Marksizmi de özel mülkiyeti tamamen ortadan kaldırdığı için kabul etmez ve derki “Baas sosyalizmi özel mülkiyete karşı insanlarda mevcut içgüdü gücünü kabul eder.” Bazı sınırlamalarla da olsa özel mülkiyeti savunur (Jaber, 1970, s.148-149).

Eflak'ın özgün bir teori ortaya koyma çabalarının ardında yatan bir başka nedende Sosyalizmin Batı kaynaklı bir teori olmasıdır. Hem Batı karşıtı antiemperyalist bir söyleme sahip olup hem de Batıya ait teorileri kullanmak çok açıklanabilir bir durum değildi.

Baasla ilgili çalışma yapan birçok kişinin de ifade ettiği gibi Eflak'ın fikirleri muğlak ifadeler içeren hamasi sloganlardan ibaretti. Partinin net ekonomi politikalarının olmayışı, evrensel teorileri yerel kültürle birleştirerek Arap sosyalizmi gibi Arap toplumuna özgü karma bir ekonomi modeli ortaya koyması birbirine geçmiş bir çeşit ideolojik kokteyl görüntüsü vermektedir. Bu durum Berkes'in ifadesiyle Baas ne sosyalist ne de milliyetçi bir partidir, belki de Suriye toplumunun kendisine yol bulma çabalarındaki çırpınışların bir kakafonisidir (Berkes, 1969, s. 41).

Sosyalizm düşüncesinin Arap dünyasında bu denli etkili olmasının nedeni SSCB'nin bölge ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine destek vermesi ve bu ülkelere askeri, ekonomik yardımlar yapması SSCB'ye karşı olumlu bir algı

oluşmasına ve bu fikirlerin Ortadoğu ülkelerinde cazip hale gelmesine neden olmuştur.

Baas'ın ortaya koyduğu sosyalist ilkeler, partinin kırsal ve yoksul kesimlerde destek bulmasına imkân sağlarken, Suriye siyasi hayatını elinde bulunduran az sayıda şehirli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını ifade eden partilerin hâkimiyetine karşı bir meydan okumayı temsil etmekteydi. Suriye'de azınlıkların büyük kesiminin kırsal kesimde yaşaması, Sünni Müslümanların ise büyük şehirlerde olması, Baas Partisinde azınlıkların ağırlıklı olması doğal sonucu doğurmuştur. Her ne kadar azınlık partisi olma hedefiyle kurulmasa da Suriye siyasetine hâkim geleneksel Sünni elitler Baas Partisi'nin seküler ve sosyalist vurgusu nedeniyle bu ideolojiye mesafeli yaklaşmışlardır.

1963 yılında bir darbe ile Suriye'de iktidarı ele geçirmeyi başaran Baas partisi bir müddet sonra kendi içinde fikir ayrılıklarına düşmüştür. Suriye-Mısır birleşmesi döneminde Mısırda görev yapan Hafız Esed, Salah Cedit ve Muhammed Umran gibi yeni nesil Baaçı subayların Baas liderlerinden gizli olarak kurdukları Askeri Komite (*Kıyadetûl-Kavmiyye*)*'nin izlediği Pan-Arap politikalara karşı çıkmış “ilk önce Suriye” (Şen, 2004, s. 234) sloganı ile Suriye'deki ekonomik ve toplumsal sorunların çözülmesine öncelik verilmesini savunmuşlardır. Bu sorunlar çözülmeden herhangi bir birlik projesine girilmesinin sağlıklı olmayacağını bu şekilde bir Arap devleti kurulmasının mümkün olmadığını savunuyorlardı (Özkoç, 2008, s. 92-93).

Baas içinde Asker ve siviller arasındaki ayrışma zaman içinde daha da derinleşmiş Orduya yeni alınan azınlıklara mensup subaylarla Askeri komite daha da güçlenmeye başlamıştır (Vatikiotis, 1972, s. 231). Parti-Ordu arasındaki bu ilişkinin Ordunun lehine güçlenmesiyle birlikte Baas ideolojisinde 1940'ların ve 50'lerin Pan Arabizm fikrinden Marksist-Leninist Sosyalist düşünceye doğru bir dönüşüm başlamıştır (Gürson, 2010, s. 59). 1970'lerde iktidara gelen Esed'le gerçekleşen Baas'taki ilk dönüşümün temellerinin 1960'ların başlarında atıldığı görülmektedir. Bu dönüşümü Avraham Ben-Tzur Neo-Baas şeklinde adlandırmıştır (Şen, 2004, s. 239).

1966 yılında Neo-Baasçı'ların önde gelenlerinden Salah Cedit tarafından yapılan darbenin ardından eski kuşak liderlerin tasfiye süreci başlamış Mişel Eflak Irak'a Selahaddin Bitar ve Münif Rezzaz ise Lübnan'a sürgüne gönderilmiştir. Bu değişim Baas Partisi'nde bundan sonra Kavmiyye'nin (Arap milliyetçiliği) değil Kutriyyun'un* (vatanseverlik) politikalarının uygulanacağı anlamına gelmekteydi. Bu durumu Partinin kurucu lideri Mişel Eflak şu şekilde ifade etmekteydi, “*Artık partimi tanıyamıyorum bu parti benim mi bu ilkeler benim mi? Şeklinde hayretle karşılıyordu* (Zeynelabidin, 2008, s. 354). Selahaddin

* Kıyadetûl-Kavmiyye: Baasın Kurucuları Mişel Eflak, Selahaddin Bitarın temsil ettiği ilk nesil Baasçılardır. Pan Arap idealine sahip olan ilk nesil bütün Arapları sosyalizm temelinde büyük bir Arap devleti altında birleştirmek istemektedir

* Kıyadetûl-Kutriyyun: Salah Cedit, Hafız Esed, Muhammed Umran Basın ikinci kuşağının temsil ettiği bölgeciler olarak adlandırılan bir gruptur. İlk kuşağın Pan Arap ideolojisinden ziyade ulusal milliyetçiliğine önem vermekte Suriye Milliyetçiliğini savunmaktaydılar

Bitar ise 1966 darbesini “*Baasçı politikaların Suriye’de sona ermesi şeklinde*” yorumluyordu” (Şen, 2004, s.252).

1970 yılında iktidarı ele geçiren Hafız Esed, rejimin toplumsal tabanını genişletmek için ilk dönem Baas’ın millileştirme politikalarından ve toprak reformlarından rahatsız olan Sünnilerinde sisteme dâhil olmasını sağlamak amacıyla “intifah”* adı verilen liberalleşme programlarını faaliyete geçirmiştir. Bu bakımdan, Hafız Esed’in uyguladığı ekonomi politikaları Baasçı değil liberalizm merkezli olmuştur. Sosyalizmin ekonomi politikalarından vazgeçilmiş Sünni Burjuvazinin istekleri doğrultusunda ekonomideki devlet kontrolü gevşetilmiş dış yatırımların artmasına olanak sağlayan liberal ekonomi modeliyle kentli toplum ekonomik anlamda tatmin edilmiştir.

Baas partisinin temel hedeflerinden biri olan Arap birliği ideali Irak ve Suriye arasındaki bölgesel rekabetten kaynaklanan politikalar neticesinde Suriye’nin İran –Irak savaşında bir Arap ülkesi ve aynı zaman Baas rejimine sahip olan Irak’ın değil de İran’ın yanında yer alması büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Aynı şekilde Irak’ın (tarihi sebeplere dayandırsa da) bir Arap ülkesi olan Kuveyt’i işgal etmesi Baas’ın Arap birliği idealine gölge düşürmüştür. Bu politikalar göstermektedir ki Baas Partisi aradan 70 yıl kadar uzun bir süre geçmesine rağmen Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm hedeflerinden hiçbirisini gerçekleştirememiş Arap halklarını tarihteki o eski ihtişamlı günlerine geri getirememiştir. Aksine halklarına yönelik uyguladıkları her türlü baskı ve sindirme politikaları kelime anlamı “Diriliş” olan bir siyasal hareketin zaman içinde nereye evirildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Muhelif Bir Hareket Olarak Suriye İhvanı

19. yüzyıl İslam dünyasının fiili işgallere ve sömürüye maruz kaldığı bir zaman dilimi olmuştur (Arı ve Koç 2014, s. 225). Osmanlının Ortadoğu’daki hâkimiyetinin son bulması bu coğrafyada yaşanan Müslümanları derinden etkilemiştir. Bölgede yeni bir düzen kurmak istene Fransa ve İngiltere’nin yerel halkın örf ve değerlerini hiçe sayan ideolojileri empoze etmeye çalışması bu toplumlarda kırılmalara neden olmuştur.

Batının bu moral üstünlüğüne karşı yerli halkın örgütlenmesinde fikir ve düşünce adamları önemli rol oynamıştır. İslamcı bir Hareket olarak tanımlanan İhvanda İngiliz işgalinin halk tarafından hissedildiği böyle bir atmosferde Hasan el-Benna tarafından Hilafetin kaldırılmasının ardından İslam dünyasında meydana gelen boşluğu doldurmak düşüncesiyle 1928 yılında Mısır’ın İsmâiliye şehrinde kurulmuştur. Mütevâzi bir topluluk olarak kurulan İhvan, Bennâ’nın tanımıyla “*bir hayır cemiyeti olmadığı gibi sınırlı amaçları olan bir siyasal parti ya da yerel bir kuruluşta değildir. Mısır’daki ahlaki yozlaşmaya karşı İslâmî ilkelere dayalı asil ve ahlaklı bir toplum oluşturmak amacıyla yola çıkmıştır.*” (es-Said, 2007, s. 222). Hareket kısa zamanda halk üzerinde etkili

* Ortadoğu ülkelerinde uygulanan ekonomi politikalarının dönüşüm geçirmeye başlaması özellikle 1980’lerden sonra gerçekleşen özelleştirme hamleleri yoluyla ülkenin ekonomi politikası temelden değişmesidir.

olarak zamanla tüm İslâm dünyasına yayılarak birçok ülkede İslâmî hareketlere ilham kaynağı olmuştur.

Suriye’de İslami fikirlerin 1930’lu yıllarda Fransız mandası altında iken ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Birbirinden bağımsız olarak faaliyetler yürüten Halepte Dar’ül Erkam Cemiyeti, Şam’da Şubbanül Muslimin, Humus’ta Rabitati Diniyye, Deyr-i Zor’da Darul Ensar, gibi cemiyetler Suriye İhvanının temelini oluşturmuştur. Bu cemiyetler arasında yaklaşık sekiz yıl süren uzun müzakere ve toplantılar neticesinde Mısır’daki merkezden gelen yetkililerin katılımıyla 1944 yılında Suriye’deki bütün cemiyetler İhvan-ı Müslimin çatısı altında birleştirilmiş, genel sekreter Mustafa Sibai olmuştur (Saadeddin, 2010, s. 109-110).

Mısır İhvanının aksine kentli orta sınıfa dayanana Suriye İhvanı köylü halk desteğinden yoksundu. Teşkilatın üye profiline bakıldığında öğretmen, avukat, esnaf gibi kişilerden oluştuğu görülmektedir.

İdeolojik olarak aynı prensipler üzerine kurulmuş olsalar da ne Suriye İhvanı ne de diğer ülkelerde kurulan İhvan Hareketleri genel merkez konumunda olan Mısır İhvanı ile hiyerarşik bir bağa sahip değillerdi. Suriye İhvanı, Mısır İhvanı ile manevi bir bağa sahip olarak onun etkisi altında olsa da Suriye İhvanının tamamen Mısırdan ithal edildiğini söylemek yanıltıcı olabilir (Abdullah, 1992, s. 107-109).

Toplumu tedrici olarak dönüştürme isteğinde olan İhvan mevcut siyasal sistemin tamamında reform hedeflemektedir (Weismann, 2010, s. 2-3). Bu bağlamda Suriye İhvanı kuruluşunun hemen ardından yasal sistem içinde parlamenter yapıya katılmış “*el-Cebhetû’l İştirakiyytû’l-İslamiyye*” ve “*İhvanu’l-Muslimun*” adıyla mecliste yer almıştır. (<https://www.ikhwanwiki.com>) 1947 yılında yapılan seçimlere katılan İhvan Maruf Devalibi, Muhammed Mübarek ve Mahmud Şukfe’yi meclise göndermeyi başarmıştır (Saadeddin, 2010, s. 175).

Parlamento çalışmalarında özellikle vergilerin indirilmesi, ihtiyaç sahiplerine başta gıda olmak üzere yardımların yapılması gibi aktif çalışmalar yürütmüştür. Hüsnü Zaimin 1949 yılında yaptığı darbenin ardından ABD şirketleri ile yaptığı petrol boru hattı anlaşmalarını şiddetli bir şekilde eleştiren İhvan’a Zaimin tepkisi şiddetli olmuştur. Zaim medyaya şu açıklamayı yapmıştır; “*Sonu ölüm de olsa komünizmle savaşmaktan vazgeçmeyeceğim. Komünizmin sonu gelince de İhvanı bitireceğim aynı anda ikisi ile birlikte savaşmak istemiyorum*” (Teitelbaum, 2004, s. 140).

1949 yılında Sami Hinnavi tarafından gerçekleştirilen darbe ile Zaim dönemi sona ermiş gerçekleşen sınırlı özgürlükler çerçevesinde İhvan çalışmalarına yeniden başlamıştır. Zaimle başlayan darbeler silsilesi Hafız Esed’in iktidarı ele geçirdiği 1970 yılına kadar devam etmiştir.

Baas rejiminin etnik, mezhepçi, siyasi ve ekonomik kurumsallaşması, Sünnilerin özellikle Ordu başta olmak üzere birçok devlet kurumundan tasfiye

edilmesi İhvana Baas rejimine karşı İslamcı muhalefetin, Nusayri azınlık iktidarına karşı Sünni öfkenin temsilcisi olma misyonu yüklemiştir. Rejimin İhvanla olan ilişkisi de yıllar içinde rejiminin ideolojik yönelimindeki değişimlerle birlikte farklılıklar göstermiştir.

Baasın seküler laik ideolojiye sahip bir rejim olarak ortaya koyduğu laik uygulamalar Sünni muhafazakâr Suriye toplumunu tedirgin etmiştir. Özellikle anayasadan devletin dininin kaldırılması, okullarda din eğitiminin sınırlandırılması başta İhvan olmak üzere tüm Sünni Suriye halkını rahatsız etmiştir.

Baas Partisinin özellikle okullarda din derslerinin esnetilmesi, vakıf mallarına el konulması gibi uygulamaya koyduğu (Aras ve Toktaş, 2008, s. 37) sert laik anlayış İslamcı muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Baas'ın laiklik düşüncesinin tam aksini savunan İhvana göre din ile devlet arasında ayrılmaz bir ilişki vardır.

İhvan'ın seküler politikalara sahip Baas'a karşı savunduğu en temel düşünce ise *“Din ile devlet arasındaki ilişkinin icabi olduğu, eğer devletin görevi insanlar arasında yardımlaşmayı sağlamak ise dinin bunu en güzel şekilde gerçekleştirir. Devlet insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi hedefliyorsa din bu gayeye ulaşmak için büyük bir etkiye sahiptir.”* şeklinde olmuştur (Sibai, 1987, s. 12).

Hasan el-Benna'ya göre İslam devletin ayrılmaz bir parçasıdır. *“İslam ibadettir, liderliktir, dindir, devlettir. Maneviyattır, eylemdir, namazdır, cihaddır, itaattir, yönetimdir, kitaptır, kılıçtır. Bunlardan biri diğerinden ayrılamaz.”* der (Ganim, 2012, s. 257-258). Benna İlahi bir din olan İslam'ın asla hayattan soyutlanamayacağını müzelere, mescitlere hapsedilemeyeceğini söyler (el-İlmaniyye fi Manzuril Müfekkirin el-İslamiyyin, t.y.).

Suriye İhvanı'nın Genel Murakıbbı Mustafa Sibai'de *“dinin devletle çatışması ya da ondan ayrılması diye bir şeyin söz konusu olamayacağını laikliğin Hristiyan dünyasında din adamları sınıfına karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını bu nedenle bu kavramın İslam toplumlarında bir karşılığının olmadığını ifade eder. İslam'da din adamları yerine Fakihler vardır ki onların halkın vicdanları ve akılları üzerinde herhangi bir tahakküm hakkı yoktur”* (Sibai, 1953, s. 76-80) der.

Baas Partisinin laiklik ilkesinin Sünni İslam düşüncesinin hâkim olduğu Suriye toplumunun geleneksel dokusuyla çok da örtüşmediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri uygulamalar İhvanın tepkisine neden olurken zaman içinde muhalefetin dozunu da artırması yol açmıştır.

Azınlık Nusayri İktidarı ve Rejimin Meşruluğu Tartışmaları

1970 yılında iktidarı ele geçiren Hafız Esed'in Nusayri kökenli olması meşruiyet sorununu beraberinde getirmiştir. İktidarı ele geçiren her siyasal ideoloji güç unsurunun yanında meşruiyeti için iktidar olduğu toplumun rızasını da kazanmak ister ve bu doğrultuda söylemler ortaya koyar. Tarih boyunca Suriye'nin geleneksel hâkim unsuru Sünni Araplar olmuştur. Asırlardır

Sünnilerin egemen olduğu bir toplumda Nusayri birinin ülkeyi yönetmek için devlet başkanı olması Sünniler tarafından kabul edilmesi imkânsız bir durumdu. İlk kez %70 Sünniler %11’lik bir azınlığın hâkimiyetine girmesi Sünnilerin ikinci plana itilmeleri anlamına geliyordu.

Yönetimde temsil fırsatı verilmeyen şehirli orta sınıf, İhvan’ın başını çektiği muhalefetin temelini oluşturmakta ve Baas rejimine karşı en ciddi muhalefetin bu sınıf tarafından yapıldığı söylenebilir. Sünni bir toplumu azınlık mezhebine bağlı bir Nusayri olarak yönetmenin zorluğunun farkında olan Esed, meşruiyetini geniş çevrelere yaymak için kendisine sadık Sünni elitler oluşturmuş Başbakanları, Savunma ve Dışişleri bakanlarını genellikle Suriye’nin önde gelen Sünni ailelerden seçmeye özen göstermiştir.*

Sünni Müslümanların sempatisini kazanmak isteyen Esed Nusayriliğin Şii İslam’ın bir kolu olduğuna dair fetvalar almış, Cuma namazlarını açıktan kılmaya özen göstermiş, Umre ziyaretleri yapmıştır. Esed’in rejimi meşrulaştırmak için ortaya koyduğu tüm bu çabalara rağmen bu girişimlerin çoğunun Sünni halk tarafından şüpheyle karşılandığı görülmektedir. Bu nedenle rejime yönelik en güçlü muhalefet Sünni İslami kesimin temsilcisi konumunda olan İhvan tarafından her geçen gün artarak devam etmiştir.

Rejimin Muhalefeti Yok Etme Girişimi “Tedmür ve 1982 Hama Katliamı”

Karşıt ideolojilere ve dünya görüşüne sahip Baas ve İhvanın Suriye’nin bağımsızlığını elde ettiği günden beri ülkenin geleceğine dair birçok konuda karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Fakat Baas’ın bir darbe ile iktidarı ele geçirmesinin ardından iktidarını tehdit eden unsurları bertaraf etmek istemesinin bir tezahürü olan Tedmür ve Hama katliamlarının Suriye siyasi tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu nedenle Suriye halkının hafızlarında çok ciddi bir travma etki meydana getiren Tedmür ve Hama katliamları Baas rejiminin kendi halkına karşı ne kadar acımasız olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Rejimin, baskı ve anti demokratik uygulamalarına karşı çıkan muhalifleri sindirme ve yok etme girişimlerinden birisi olan Tedmür Katliamı Hafız Esed’in kardeşi Rıfat Esed tarafından gerçekleştirilmiştir. Haziran 1980 tarihinde Hafız Esed’in Nijerya devlet başkanını uğurladığı sırada kendi koruması tarafından suikaste uğraması ve ölümden kıl payı kurtulmasının (Meczereti Sicni Tedmur 1980, t.y.) ardından Suikasti “el-Tali'a el-Mukatile” (Öncü Savaşçılar) üstlenmiştir (Muhâveletü İgtiyâl Testehdifu Hafız el-Esed ve Tehuzzü Emnehu, t.y.).

Suikast girişiminin ardından Rıfat Esed Savunma tugaylarından oluşan bir grup askeri çoğunluğu İhvan mensuplarının kaldığı Tedmur hapishanesine göndermiş İhvan mensubu mahkûmların öldürülmesini emrini vermiştir (Dam,

* Bu kişiler, Devlet Başkanı Yardımcısı Abdulhalim Haddam, Savunma Bakanı Mustafa Talas, Dışişleri Bakanı Faruk Şara gibi...

1996, s. 174). Gelişi güzel hücrelerinde savunmasız duran mahkûmlara ateş açan subaylar yaklaşık 1000 kişiyi öldürmüştür (Moaz, 1988, s. 161).

Bu olayda dikkat çeken nokta el-Tali'a el-Mukatile adlı örgütün suçu üstlenmesine rağmen rejimin İhvana karşı bir hamle yapmasıdır. Hâlbuki adı geçen örgütün şiddeti yöntem olarak benimsemesinden dolayı İhvan ile yollarının ayrıldığı bilinmesine rağmen olaylardan herhangi bir tetkik yapılmadan İhvanın sorumlu tutulması ve büyük bir şiddetle karşılık verilmesi düşündürücüdür. İhvan gerek Benna döneminde gerekse ondan sonraki yıllarda şiddetin bir metot olarak kabul edilemeyeceğini birçok kez ifade etmesine rağmen bu ve benzeri olayların kendilerine atfedildiği görülmektedir.

Rejim Tedmürda yaşanan katliamların üstünü örtmeye çalışsa da Ürdün'de yakalan iki Nusayri askerinin Tedmur hapishanesinde yaşananları Ürdün devlet televizyonunda anlatması gerçeklerin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmasını sağlamıştır (Seuaret, 2017, s. 130-131).

Suriye halkının hafızasında yer alan bir diğer katliam ise hiç şüphesiz ki Hama katliamıydı. Taş üzerinde taşın kalmadığı topyekûn bir savaşı andıran görüntülerin ortaya çıktığı ve Baas rejiminin muhaliflere karşı ne kadar gaddar olabileceğini göstermesi açısından Hama katliamı ayrı bir öneme sahiptir.

Muhafazakâr bir yapıya sahip Sünni muhalefetin ve İhvanın kalesi konumunda olan iki şehirden birisi olan Hama, iktidara geldiği 1963 yılından beri Baas rejimine karşı muhalif tavrından dolayı rejimin her zaman şüphe duyduğu bir şehir olmuştur.

Hama olaylarının sebepleri nedir? Olaylar neden bu aşamaya geldi? İhvanın bu olaylardaki rolü neydi? gibi soruların cevapları Hama katliamının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Esed'in 1970 yılında iktidarı ele geçirmesinin ardından uyguladığı aşiret ve mezhep bağlarını önceleyen politikaları Sünni halkın tepkisini çekerken rejimle Suriye halkı arasındaki mesafenin de her geçen gün açılmasına neden olmuştur.

Özellikle rejimin kolluk kuvvetlerinin halka uyguladığı sıkı kontroller, aşığılama, taciz insanları canından bezdirmiş hayatı yaşanamaz hale getirmiştir. Bunların yanı sıra Hafız Esed'in devlet başkanının Müslüman olma şartını kaldırmak istemesi gerek Suriye halkında gerek din adamlarında büyük rahatsızlık uyandırmış günlerce süren gösterilere neden olmuş yasanın tekrar eski haline getirilmesi dahi halkın Esedle olan ilişkisini düzeltmeye yetmemiştir (es-Sundûkü'l-Esved bi'l-Hadîd ve'n-Nâr Hukimet Hama, 2013).

Rejimin garantörü olarak gördüğü Nusayrilere yönelik ayrımcı politikaları halka yönelik sert güvenlik uygulamaları, Esedin 1976 yılındaki Lübnan iç savaşında Müslümanlar yerine Hristiyan Marunîleri desteklemesi İslamcı yapıları ve Müslüman halkı çok rahatsız etmiştir. Suriye ihvanı içerisinde farklı mücadele anlayışlarına sahip grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar İhvan Murakıbbı olan İsam el-Attarın 500 yılda sürse toplumsal dönüşümde barışçıl yolların kullanılacağını ifade etmiş olsada rejimle ilişkileri

olumsuz yönde etkileyen öncülüğünü Mervan Hadidin yaptığı Talia el-Mukatile benzeri örgütlerin çıkmasının ve cemiyetin içinden destek bulmasının önüne geçememiştir.

Mısırda okuduğu yıllarda Seyyid Kutubun fikirlerinden etkilenen Hadid rejimin mezhepçi, ateist yapısından dolayı ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. İhvanın barışçıl yöntemlerine karşı çıkan Hadid'in "İhvanı kanımla savaşa sokacağım" dediği ileri sürülmektedir. Cesareti, mücadele yöntemi ve direnci ile İhvanın genç kuşağı üzerinde etkili olan Hadid İhvan mensuplarınca şehit ve kahraman kabul edilmektedir (Akkaya, 2014, s. 130-131).

1979 yılında Talia el-Mukatile tarafından Topçu Okulunda Alevi öğrencilere yönelik yapılan saldırılar ardından 1980 yılında Esed'in kendisini hedef alan suikast girişimi sonrasında rejimi ile İhvan arasındaki gerilimin boyutları daha da artmıştır. Cemiyetin rejime olan direncini kırmak için 7 Temmuz 1980 yılında Suriye Parlamentosunda kabul edilen 49 No'lu yasa ile İhvan üyeliğine idam cezası getirilmiştir.

Bu yasaya göre;

Madde 1. Müslüman Kardeşlere üye olan herkes suçlu olarak kabul edilir ve ölümlü cezalandırılır.

Madde 2. Bu gruba mensup olan kimse, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir ay içinde gruptan ayrıldığını ilan ederse, bu Kanunda veya diğer kanunlarda öngörülen cezadan muaf tutulur. Çekilme, bu Kanunun yayımı tarihinde yurt dışında bulunanlar için valiye veya büyükelçiye şahsen yapılacak yazılı bir beyanla duyurulur.

Madde 3. Müslüman Kardeşler örgütünün bir üyesi tarafından bu Kanunun yürürlüğe girmesinden önce bu grubun amaçlarına ulaşmak için işlenen suçların cezası, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yurt içinde bulunanların bir ay içinde teslim olması halinde, yurt dışında bulunanların için iki ay içinde aşağıdaki maddelere göre;

1) Fîl, ölüm cezası, ağır işçilikle müebbet hapis veya müebbet hapis cezasını gerektiriyorsa, cezası en çok beş yıl haptir.

2) Fîl diğer suçlardan birini teşkil ediyorsa, cezası bir yıldan üç yıla kadar haptir (el-Kânûn 49 li-Â'm 1980 el-Müteallik bi'l-İhvâni'l-Müslimîn, t.y.)

Bu yasa çıktıktan sonra resmi rakamlara göre 1052 İhvan mensubunun üyelikten ayrılarak resmi makamlara teslim olduğu belirtilmektedir (Batatu, 2014, s. 501).

1980 yılında farklı İslami gruplardan oluşan Suriye İslami Cephesinin yayınladığı bildiride rejiminin mezhepçi doğasına işaret edilmiş bildirmede imzası bulunan İhvan liderleri nüfusun yüzde dokuz ya da onuna tekabül eden bir azınlığın Suriye'yi yönetemeyeceğini ifade etmişlerdir. Rejime karşı günden güne

artan İslamcı muhalefete darbe vurmak isteyen Esed güvenlik birimlerinin tavsiyeleri doğrultusunda Hama'ya operasyon yapılmasına karar vermiştir.

Rejim ile İslamcı gruplar arasında Hama'da devam eden ufak çaplı çatışmalar 1981 Aralık ayında iyice şiddetlenmiş 1982 yılında zirveye ulaşmıştır. 2 Şubat 1982 günü Rifat Esedin kontrolündeki Tugaylar Hama şehrini kuşatma altına almış havadan uçak ve helikopterle yerden ise top ve tanklarla şehri bombardımana tutmuştur. 21 gün süren kuşatmanın ardından şehirde taş üstünde taş kalmamıştır. İfadelere göre 38 cami ve İslami merkez yok edilmiş 4 Kilise yıkılmış birçok cami büyük hasar görmüştür ([Ma'reketü Nizâmi'l-Esed li-İnkâri Meczerati Hama 1982, 2019](#)) Tarihi eser olarak kabul edilen el-Cedide Kilisesi yıkılmıştır. ([The Syrian Human Rights Committee, t.y.](#)) Yıkılan binaların enkazı altındaki yaralılara yapılacak tıbbi müdahalelere izin verilmemesi nedeniyle birçok yaralı ölüme terk edilmiş ölenlerin cesetleri toplu olarak gömülmüştür. Regim tarafından şehre giriş çıkışların yasaklanmasından dolayı yiyecek sıkıntısı oluşmuş bebekler, çocuklar açlıktan hayatlarını kaybetmişlerdir ([The Massacre of Hama \(1982\)](#)", [The Syrian Human Rights Committee](#)) İnsan hakları örgütlerinin raporlarına göre yaklaşık 40 bin kişi hayatını kaybetmiştir ([Ahdâs Hama 1982, 2019](#)).

Hama olayları ile ilgili en çok tartışılan konu hiç şüphesiz ayaklanmayı İhvanın başlatıp başlatmadığı konusudur. İhvanın eski genel sekreterlerinden Adnan Saadeddinin olaylarla ilgili olarak "*Biz Hama'da herhangi bir isyana kalkışmadık, rejim bizi buna zorladı bizde savaşmak zorunda kaldık*" demiş fakat bunun aksini söyleyenler de olmuştur ([Dam, 1996, s. 185](#)). Dönemin şahitlerinin ifadelerine göre Hama'daki isyanı koordine eden kişi Tali'a el-Mukatile lideri Adnan Ukle olduğu yönündedir. Olaylar daha başlamadan İhvan yönetiminden Adnan Saadeddin, Adnan Ukle'ye "*hiç kimsenin herhangi bir eyleme başlamaması böyle bir durum karşısında gücümüz olmadığı*" mesajını gönderdiklerini söylemekte fakat bu mesajın ulaşmadığını daha sonra anladıklarını belirtmektedir ([Şahidün Ale'l-asr/ Kıssa Meczerati Hama Elleti Kâme bihâ Hafız el-Esed âm 1982 Yervîhâ Adnan Sadeddin liAhmed Mansur, 2012](#)). İhvanın isyana destek vermesi olayların artık geri dönüşü mümkün olmayan seviyeye gelmesinden sonra olmuştur.

Hama katliamı Baas rejiminin topluma verdiği korku ve muhalif seslere karşı ne kadar sert ve acımasız olabileceğini göstermektedir. Hama katliamı ile sadece İslami muhalefet etkisiz hale gelmemiş aynı zamanda sivil toplumun, demokrasinin, çok partili siyasi hayatın ve özgürlüklerin yeşermesi umudu da yok olmuştur. Bu olay sonrasında tamamen yeraltına çekilen İslamcı muhalefet üyeleri başta Körfez ülkeleri olmak üzere Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine gitmek zorunda kalmışlardır.

Sonuç olarak İhvan ve İslamcı muhalefet Hama olaylarında büyük bir darbe almıştır. İhvanın eski Genel Sekreterlerinden Ali Sadreddin Beyanuni; "*Hama olaylarından sonra cemiyet tarafından toplanan kurulda Cemiyetin hata yaptığını, hazırlıksız bir şekilde bu tuzağa düşerek çatışmaya girmesinin hata olduğunu* ifade etmiştir." ([Sanduk'ul Esved, Bil Hadid ven'Nar Hukimet Hama-2013](#))

Hama katliamı Alevi-Sünni ilişkilerini olumsuz yönde etkilerken rejimin yaptığı kitlesel katliamlar Suriye halkında geleceğe yönelik nefret ve intikam tohumlarının ekilmesine neden olmuştur.

Arap Baharı Sürecinde İhvan-ı Müslimin

Hafız Esed'in vefatının ardından 10 Haziran 2000 tarihinde Suriye devlet başkanı olmuştur. Batıda öğrenim görmüş birisi olarak Beşşar Esed'in devlet başkanlığı koltuğuna oturması Suriye halkında reform ve değişim beklentilerini artırmıştır.

Ülkesine yeni bir görünüm kazandırmak isteyen Beşşar Esed 2000 yılı Kasım ayında Hafız Esed'in iktidara gelişinin 30. Yılı kutlamalarında 600 siyasi tutukluyu affetmiştir (Whitaker, 2000). Uzun yıllardır toplumsal hayattan yok olan sivil toplum çalışmaları yeniden başlamıştır.

Düzenlenen sivil toplum toplantılarından özgürlüklerin genişletilmesi, olağanüstü halin kaldırılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması (Leverett, 2005, s. 91), Baas Partisine dayalı veraset sisteminin son bulması, demokratik çok partili hayata geçilmesi gibi konularda çağrıda bulunulmuştur (Leverett, 2005, s. 93). Fakat bu bildirimlere rejiminin tepkisi çok sert olmuş çok geçmeden bu toplantılar yasaklanmış ve aktivistler tutuklanmıştır (Ziadeh, 2011, s. 63).

Beşşar Esed şeffaflaşma ve reform girişimlerine karşı Baas Partisinin ve eski sistemin elitlerinin direnci ve blokajı ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Baas iktidarının statükocu yönetim kadrosunun Beşşar Esed'in reform taleplerine olumlu karşılık vermediği bu tür eleştirileri kabullenebilecek olgunluğa henüz erişmediği görülmektedir (Perthes, 2004, s. 94). Esedin bu direnci aşmak için partinin ve devletin önemli kadrolarını gençleştirme yönünde adımlar atmasına rağmen bu yeterli olmamıştır.

2010 yılında Tunus'ta seyyar satıcılık yapan üniversite mezunu bir gencin tezgâhına el koymak isteyen güvenlik güçlerine karşı kendisini yakmasının ardından ülkede başlayan gösteriler Mısır, Libya, Yemen olmak üzere tüm Ortadoğu'ya yayılmıştır.

Ortadoğu'da başlayan bu süreci en kanlı bir şekilde yaşayan ülke hiç şüphesiz ki Suriye olmuştur. Der'a da başlayan gösteriler Lazkiye, Şam, Hama ve Humus gibi şehirlere yayılmıştır. Başlangıçta "İslah en-Nizam" sistemde reform talep eden göstericiler daha sonra bu söylemi "İskat en-Nizam" sistemin tamamen gitmesi şeklinde değiştirmişlerdir.

Muhaliflerin reform taleplerine ve barışçıl gösterilere olumlu yanıt vermeyen Beşşar Esed yönetiminin muhaliflere sert müdahalelerde bulunması birçok sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Suriye'deki olaylara bölgesel ve küresel aktörlerinde müdahil olmasıyla olaylar uluslararası boyuta taşınmıştır. Beşşar Esed döneminde yaşananların anlaşılması için Baba Esed döneminde uygulanan korku, aşırı baskı ve güvenlik uygulamaları ile ülke kaynaklarının Nusayri

azınlığın elinde toplanması ve Sünni halka uygulanan katliamları bilmek önemlidir.

Arap Baharı sürecinde Suriye'deki gösterilere destek verse de bu gösterilerin İhvan tarafından organize edildiği tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Hama katliamının ardından ciddi bir darbe alan İhvanın birçok üyesi ve yöneticileri yurt dışına çıkmıştır. Bu nedenle İhvan iyi örgütlü bir yapıya sahip olsa da uzun yıllar yurt dışından faaliyetlerini yürütmesinden dolayı sahadan kaybolan İhvanın Suriye içindeki etki gücü sanıldığı kadar aksine o kadar güçlü değildir. Suriye'deki olaylar daha çok halkın kendi aralarında örgütlenmesi ve bunlara İhvan ve benzeri İslami cemaatlerle liberal grupların katılımıyla gerçekleşmiştir.

İhvanın uzun yıllar liderliğini yapmış Ali Sadrettin el-Beyanuni, "İhvan olarak ülkede reformların yapılması ve demokratik sisteme geçilmesi yönünde Esed'a her zaman çağrıda bulduklarını, ancak bu devrimin, yılların birikmiş baskı ve zulümlerine bir başkaldırı sonucunda kendiliğinden meydana geldiğini söylemiştir. Dolayısıyla ne Müslüman Kardeşler'in, ne de başka bir grubun bu devrimin tutuşmasında bir rolü yoktur; bu bir gençlik ve halk devrimidir, arkasında hiçbir parti, cemaat, klik veya ideoloji" (el Beyanuni, t.y.) diye konuştu.

2011'de başlayan ayaklanmanın üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen krizi kendi kapasitesi ile çözmeye imkânına sahip olmayan Esed rejiminin geleceği başta ABD ve Rusya olmak üzere İran ve Türkiye gibi aktörlerin tutumlarına bağlıdır.

Defakto bir şekilde Sünniler, Kürtler ve Nusayriler arasında bölünmüş ve devlet olma özelliğini kaybetmiş olan Esed rejiminin yeniden ulusal birliği sağlaması çok da kolay gözükmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Orta Doğu'nun geçtiğimiz yüzyılına damgasını vuran, Suriye toplumsal, kültürel ve siyasi hayatında köklü değişikliklere neden olan, emperyalist ülkelerin sömürü düzenine karşı milliyetçi bir tepki olarak ortaya çıkan Baas Partisi ordudan, eğitime, ekonomiden medyaya toplumun bütün alanlarını kontrol altına alarak Suriye'yi neredeyse bir çeşit Baas ülkesi haline getirmiştir.

Baas'ın uyguladığı politikalara karşı örgütlü bir muhalefet ortaya koymaya çalışan İhvanın rejim karşıtı mücadelesi sosyo-ekonomik nedenlere dayandırılrsa da tamamen bu şekilde açıklamak doğru değildir. Baas-İhvan çatışmasının temelinde siyasi, ideolojik, mezhepçi ve ekonomik olmak üzere birçok sebep bulunmaktadır. Nitekim İslamcı bir Cemiyet olan İhvanın rejime muhalefetine altında yatan ana sebeplerin başında Baas'ın Suriye topluma dayatmak istediği seküler-laik uygulamalar vardır.

Sünni Müslümanlar ile Esed rejimi arasındaki temel problem Baas iktidarının etnik ve dini aidiyete dayalı mezhepçi politikalarıdır. Suriye nüfusunun büyük çoğunluğunun Sünni Araplar olduğu düşünüldüğünde ilk kez

Nusayri birisinin devlet başkanı seçilmesi şehirli Sünni orta sınıfın her geçen gün rejime yabancılaşmasına neden olmuştur.

Esed, rejimin güvenliğini tehdit edecek başta İhvan olmak üzere her türlü muhalefeti sindirme politikasına rağmen özellikle İhvan, rejime karşı giriştiği mücadelede Şamlı Sünnilerin desteğini almayı başarmıştır. Ulemanın sahip olduğu gücün farkında olan İhvan rejime karşı muhalefetine daha geniş kitlelere ulaşmak için Ulemayı İhvana destek olmaya çağıran mektuplar göndermiştir.

Rejim tarafından muhalefeti tamamen yok etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen Hama katliamına kadar rejime karşı sert muhalefeti sürdüren İhvanın Hama olaylarından sonra yeraltına çekildiği birçok üyesinin ve yönetici kadrosunun yurt dışına çıkmak zorunda kaldığı görülmektedir. Baas iktidarında üyelik dâhil tüm faaliyetleri yasaklanan Cemiyetin, özellikle rejim tarafından çıkarılan 49'nolu yasa ile Suriye kamuoyuna ulaşması sınırlanırken iç politik gelişmelerden uzak kalmasına ve Cemiyete katılımın sınırlı olmasına neden olmuş Ülke içinde varlık gösterememiştir.

İhvan'ın Baas rejimi karşısında istediği başarıyı elde edememesinin birçok nedeni olmakla birlikte öne çıkan nedenlerinin başında İhvanın elitist bir hareket olarak kırsal kesime ulaşamamasından ve tabanını taşraya yayamamasından kaynaklanmaktadır. Baas partisi ise İhvanın aksine kırsalda iyi örgütlenmiş ve geniş halk kitlelerini etkilemeyi başarmıştır.

Cemiyetin rejime karşı izlenecek stratejiler konusunda lider kadrosunun fikir ayrılığı içinde olması Özellikle Hama ve Şam gruplarının farklı mücadele yöntemlerini savunmaları Cemiyet içinde bir dönem liderlik bunalımına neden olmuş bu durum Cemiyetin hem toplumsal hem de siyasi mücadelesini olumsuz etkilemiş, rejim bu durumu kendi lehine çevirmesini bilmiştir. Rejime karşı silahlı mücadeleyi benimseyen Mervan Hadid gurubunun Cemiyetin gençlerini etkilediği görülmektedir.

Rejimin kurumsal muhalefete imkân tanımayan yapısına rağmen açıktan sistemi dönüştürme girişiminde bulunmak çok da doğru bir yöntem değildi. İhvan diasporada bu stratejileri yeniden gözden geçirerek revizyona tabi tutmuştur. Rejim karşıtı muhalefeti diasporadan yürütmeye çalışan İhvanın söylem değişimi dikkat çekmektedir.

Taleplerini uluslararası platformlarda ifade etmeye başlayan İhvan liderlerinin Batıda aşamalı sürgün hayatı geçirmeleri ideolojisinde Batı karşıtı yönün kısmen törpülenmesine neden olmuştur. Daha fazla demokrasi vurgusu taşıyan söylemlerin yoğunluk kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde İhvanın öncelikli hedefi sürgünde olan İhvan üyelerinin yurda dönüşünü sağlamak ve cezaevlerindeki üyelerin serbest bırakılmasını sağlamak olmuştur.

Hafız Esedin vefatının ardından yerine oğlu Beşşar Esedin geçmesiyle birlikte muhaliflerde bir hareketlenme olmuş fakat yapılan kozmetik reformların ardından muhaliflerin beklediği hoşgörü atmosferi çok uzun sürmemiştir. Baas Partisinin eski statükocu kadrolarının Beşşar Esed'e reformlar konusunda

direnç göstermesi Esedin beklentileri karşılamaının önünde en büyük engel olmuştur.

İhvan, 2010 yılında Arap Baharı ile Suriye’de başlayan ayaklanmalara destek verse de gösterileri başlangıçta organize eden grup olmamıştır. Suriye Ulusal Konseyinin içinde aktif bir şekilde bulunan İhvan ülkede rejim değişimi gerçekleşirse yeni kurulacak Suriye’de güçlü bir aktör olarak aktif rol oynamak istemektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Ö. F. (1992). Suriye Dosyası, Çev: Hasan Basri, İstanbul: Akabe Yayınları,
- Ahdâs Hama (1982), albayan, <https://www.albayan.co.uk/article2.aspx?id=1014>
Erişim Tarihi: 17 Eylül 2022
- Akkaya, G. N. (2014). “Suriye’de İslami Muhalefetin Yeniden Canlanması: Suriye Müslüman Kardeşler Hareketi”, Tezkire, 48, 130
- Aras, B. Ve Toktaş, Ş. (2008) “Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan”, SETA Yayınları: Ankara
- Arı, T. ve Koç, E. (2014). “Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi 1931-1970”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42, 225.
- Bahtiyar, K. (2021). “Petrolün Ortadoğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD’nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar”, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, 5, 138-194.
- Batatu, H. (2014). Fellâhu Suriye, Merkez el-Arabi lil ebhâs ved’Dirasâti’s Siyasât: Beyrut
- Brain Whitaker,
“SyriatoFree600PoliticalPrisoners”,theguardian,<https://www.theguardian.com/world/2000/nov/17/brianwhitaker>, Erişim Tarihi: 12 Mart 2020
- Berkes, N. (1969). Arap Dünyasında İslamlık, Milliyetçilik, Sosyalizm, İstanbul: Köprü Yayınları: İstanbul
- Dam, N. V. (1996). Suriye’de İktidar Mücadelesi, İletişim Yayınları: İstanbul
- Davişa, A. (2004). Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa, Literatür Yayıncılık: İstanbul
- Devlin, J.F. (1976). The Ba’th Party: A History from its Origins to 1966, Hoover Institution Press: California
- Eflak, M. Fî sebîlîl-Ba’s, Mektebeti’l-Vataniyye C.2: Bağdat
- Eflak, M. Fî sebîlîl-Ba’s, Mektebeti’l-Vataniyye C.1: Bağdat

- el-Aysemî, Ş. (1986). Hizbü'l-Ba'si'l-Arabi'l-İştirâkî Merhaletü'l-Erbaine't-Te'sisiyye 1940-1949", Dâruş Şu'unis'Sekafiyye el-'Amme Afâk el-Arabiyye: Bağdat
- el-Beyanuni: "Esad, özgürlük talebine direnemeyecek", *Dünyabülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/avrupa/el-beyanuni-esad-ozgurluk-talebine-direnemeyecek-h165509.html>, Erişim Tarihi: 3 Haziran 2022
- el-İlmaniyye fi Manzuril Müfekkirin el-İslamiyyin, <https://www.ikhwanwiki.com>, Erişim Tarihi; 17 Temmuz 2021
- el-Kânûn 49 li-Â'm 1980 el-Müteallik bi'l-İhvâni'l-Müslimîn, parliament, <http://www.parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=6716&ref=tree&>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022
- es-Said, R. "Zu'amatu's-Siyâsiyye el-Misriyye", kotobarabia, Erişim Adresi <https://books.google.com.tr/books?>, Erişim Tarihi: 09.10. 2021
- es-Sibai, M. (1987). Günümüz Meselelerine İslami Çözüm, (Çev. Abdullah Yalçın), İklim Yayınları: İstanbul
- es-Siba'i, M. (1953). ed-Dîn ve'd Devle fil İslâm, Lecnet'it-Tullabi'l Camiyyin fi İbâd er-Rahmân: Beyrut
- es-Sundûkü'l-Esved bi'l-Hadîd ve'n-Nâr Hukimet Hama, el-cezire, 29 Kasım 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=ErKt2yOCnYI>, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2022
- Ganim, İ. B. (2012). Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi, Ekin Yayınları: İstanbul
- Gürbüz, E. (2020). "Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü", Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gürson, P. (2010). Suriye, Atılım Üniversitesi Yayınları: Ankara
- Hut, D. (2016). "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği" Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Ortadoğu Özel Sayısı, 1, 105-106.
- İpek, P. "Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi'nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında "Muğlak" Bir Devrimin Yansımaları", Ortadoğu Analiz, 5/50, (Şubat2013), 13
- Jaber, K.A. (1970). Arap Baas Sosyalist Partisi, (Çev. Ahmet Ersoy), Altınok Matbaası: Ankara
- Kadduri, M. (1983). Political Trends in The Arab World, Praeger; New Ed.

- Kayalı, H. (2017). Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918, (Çev. Türkan Yöney), İstanbul: İş Bankası Yayınları,
- Leverett, F. (2005). Inheriting Syria: Bashar's trial by fire, The Brookings Institution: Washington
- Lewis, B. (1964). "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 75
- Lewis, B. (1979). Tarihte Araplar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul
- Maoz, M. (1988). Asad: The Sphinx of Damascus A Political Biography, George Weidenfeld and Nicolson: London
- Ma'reketü Nizâmi'l-Esed li-İnkâri Meczerati Hama 1982, Orient TV, <https://www.youtube.com/watch?v=tKWjiBJnTjQ>, Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2022
- Meczereti Sici Tedmur 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=iHadH2e6PBA>, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2022
- Muhâveletü İgtiyâl Testehdifu Hafız el-Esed ve Tehuzzü Emnehu, Orient TV, <https://orient-news.net>, Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022
- Özkoç, Ö. (2008). Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991), Mülkiyeliler Birliği Yayınları: Ankara
- Perthes, V. (2004). Syria: Difficult Inheritance, (Der. Volker Perthes), "Arab Elites: Negotiating and Politics and Change, Lynne Rienner Publishers: London
- Saadeddin, A. (2010). Müzekkirat ve Zikreyat, ma Kable't Te'sis ve Hatta a'm 1954, Mektebet-i Medbulî: Kahire
- Sanduk'ul Esved, Bil Hadid ven'Nar Hukimet Hama, <https://www.youtube.com/watch?v=ErKt2yOCnYI>, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2022
- Seyyid, C. (1973). Hizbü'l-Ba'si'l-Arabi, Dârun Nehâr lin'Neşr: Beyrut
- Seurat, M. (2017). ed-Devletü'l-Mütevahhişe, eş-Şebeketil Arabiyye lil'Ebhâs ven'Neşr: Beyrut
- Şahidün Ale'l-asr/ Kıssa Meczerati Hama Elleti Kâme bihâ Hafız el-Esed âm 1982 Yervîhâ Adnan Sadeddin liAhmed Mansur, el-Cezire, <https://www.youtube.com/watch?v=y0T1mVCJjoI>, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2022
- Şen, S. (2004). Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, Birey Yayınları: İstanbul

- Teitelbaum, J. (2004). “The Muslim Brotherhood and the ‘Struggle for Syria’, 1947–1958 Between Accommodation and Ideology”, *Middle Eastern Studies*, 40,140
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*, (Çev. Taşkın Temiz), Yöneliş Yayınları: İstanbul
- The Syrian Human Rights Committee,
<http://www.shrc.org/english/99reports/18021999.htm> , Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2022
- “The Massacre of Hama (1982)”, The Syrian Human Rights Committee,
<http://www.shrc.org/english/99reports/18021999.htm>Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022
- Vatikiotis , P. J. (1972). “The Politics of the Fertile Crescent,” Paul Y. Hammond, Sidney S. Alexander(ed.), *Political Dynamics in the Middle East*, (New York: American Elsevier Publishing Company: Newyork
- Weismann, İ. (2010). “Democratic Fundamentalism? The Practise and Discourse of The Muslim Brothers Movement in Syria”, *The Muslim World*, volume,100, (Januart 2010), 2-3.
- Zeynelabidin, B. (2008). *el-Ceyş ve’s-Siyâse 1918-2000*, Dâr el-Cabiye: London
- Zeine, Z. N. (2003). *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çev. Emrah Akbaş), Gaye Kitapevi: İstanbul
- Ziadeh, R. (2011). *Power and Policy in Syria*, I.B.Tauris & Co: London